

**Doc. dr. sc. Bego Omerčević**

## **RIMSKA POLJOPRIVREDNA NASELJA NA TLU DANAŠNJE BOSNE I HERCEGOVINE**

### **Kolonizacija bosanskohercegovačkih prostora**

Nakon rimskog osvajanja bosanskohercegovačkih prostora (9. g. n. e.), došlo je do korjenitih promjena u svim sferama rada i života ondašnjeg stanovništva tih krajeva. U prvi plan svojih aktivnosti Rimljani su stavili uspostavljanje trajnog mira i stvaranje uvjeta za nesmetano funkcioniranje svoje uprave. Svjesni važnosti tih prostora, ali i potencijalne opasnosti od pokorenog stanovništva, rimske su vlasti nastojale da ga čim prije koloniziraju. Tako su se na bosanskohercegovačke prostore, u relativno kratkom vremenskom periodu, naselili brojni doseljenici italskog, grčkog i orijentalnog porijekla. Najbrojniji su među njima, svakako, bili isluženi rimski vojnici, tzv. veterani. Oni su, na ime vojne službe, nagrađivani s manjim ili većim poljoprivrednim imanjima. Nagrađivanje veterana imalo je dvostruki cilj. Prvi učvrstiti carsku vlast, a drugi stvoriti potrebne preduvjete za nesmetani privredni i svaki drugi preobražaj tih krajeva. Takva politika se vremenom pokazala sasvim opravdanom i veoma korisnom za Rimsko Carstvo.

Kolonizatori su bosanskohercegovačkih prostora maksimalno bili posvećeni ulozi koja im je bila namijenjena. Osim što su učinili mnogo na učvršćivanju trajnog mira, njima pripadaju i posebne zasluge za uspostavljanje novog, tzv. rimskog načina života među domaćim stanovništvom. Takav je način života podrazumijevao stjecanje novih radnih navika i novog odnosa prema obradivim poljoprivrednim površinama, upoznavanje s tropskim načinom obrađivanja zemlje, te uzgoj novih kultura i njihovu razmjenu s bližim i daljim okruženjem.<sup>1</sup>

Kada je u pitanju rimski način života, on se bitno razlikovao od života zatečenog stanovništva bosanskohercegovačkih prostora. Razlike su se,

---

<sup>1</sup> Opširnije o tome: E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1960., str. 79.-108.; Đ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1972., str. 29.-151.; isti autor: *Kasnoantičko doba*, u knjizi *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1984., str. 309.-375.

prije svega, odnosile na izbor mjesta stanovanja. Dok su se doseljenici, uglavnom, opredjeljivali za život u ravničarskim krajevima, domaće stanovništvo je i nadalje živjelo u brdskim i planinskim predjelima. Čak je i onaj manji dio starosjedilaca, koji je do dolaska Rimljana živio u ravnicama, napuštao svoja ognjišta i odlazio u brdske krajeve. Na pitanje koji su razlozi takve njihove opredijeljenosti, moguće je dati više odgovora. Međutim, dva su najvažnija. Prvi se odnosio na sigurnost življenja na tim prostorima, a drugi na široke mogućnosti bavljenja stočarstvom, što je i bila osnovna grana privređivanja starosjedilačkog stanovništva.

Sudeći prema raspoloživoj izvornoj građi, rimske vlasti nisu ničim prisiljavale, niti sputavale domaće stanovništvo da napušta svoja boravišta. Prema tome, ni na koji način nisu pokušavale promijeniti njegov način življenja. Zahvaljujući takvom odnosu, vremenom je uspostavljen trajni mir i puno povjerenje između starosjedilaca, s jedne strane, i doseljenika, s druge. S uspostavljanjem mira i međusobnog povjerenja stvoreni su dobri preduvjeti za brži i svestraniji ekonomski, ali i svaki drugi razvitak bosanskohercegovačkih krajeva.

Koloniziranje bosanskohercegovačkih prostora označilo je početak jednog novog, rimskog razdoblja u povijesti tih krajeva. To razdoblje se bitno razlikovalo od ranijeg ilirskog, ali i kasnijeg avaro-slavenskog. Događaji koji su obilježili to razdoblje donijeli su korjenite promjene, i to gotovo u svim sferama rada i života ondašnjeg stanovništva. Posebno važne promjene dogodile su se u oblasti privređivanja i društvenih odnosa.

Trajno naseljavanje Italika, Grka i Orijentalaca na bosanskohercegovačke prostore označilo je početak stvaranja ogromnih poljoprivrednih kompleksa, tzv. fundusa, na kojima su vremenom bila izgrađena rimska naselja tipa vile rustike. Takva su imanja posjedovala sve što je bilo potrebno za usavršavanje i veći prosperitet poljoprivredne i stočarske proizvodnje. Osim raznih vrsta alata i oruđa namijenjenih za obradu zemlje, svako je imanje imalo objekte za stanovanje, skladišta za namirnice, štale za stoku, cisterne, alatnice, te razne vrste radionica i ostava. Svi su navedeni objekti bili međusobno povezani u zasebne građevinske cjeline kojima je dano ime vila rustika.

Kada je u pitanju lokacija rimskih poljoprivrednih imanja, najčešće su bila smještena u neposrednoj blizini gradova, većih sela, u dolinama rijeka i oko važnijih prometnica. Izbor je lokacije ovisio kako od gustoće naseljenosti određenog kraja, tako i od mogućnosti plasmana gotovih proizvoda. Veća je naseljenost značila i veći broj potencijalnih potrošača svih vrsta poljoprivrednih proizvoda. U najpovoljnijem položaju su bili oni posjedi koji su se prostirali uz veća naselja ili duž važnijih prometnica. U tu kategoriju spadaju imanja koja su bila smještena na području Višića i oko Mogorjela, te

fundusi koji su se protezali duž prometnica: Salona-Servitium, Salona-Argentaria, Salona-Narona i Narona-dolina Neretve-Sarajevsko polje.<sup>2</sup> Zahvaljujući konsolidaciji rimske uprave, značaj poljoprivrednih imanja je postajao sve većim. Njihova važnost se posebno ogledala u pojačanom privrednom razvoju bosanskohercegovačkih krajeva.

Usporedno s formiranjem i uređenjem poljoprivrednih imanja nastupile su veoma značajne promjene u samom izgledu bosanskohercegovačkih krajeva. One su naročito bile izražene u kraškim predjelima. Dok su na jednoj strani stalno povećavana poljoprivredna prostranstva, dotle su na drugoj smanjivanje površine koje su bile pod pašnjacima i šumama. Osnovni smisao formiranja velikih poljoprivrednih kompleksa bio je stvoriti uvjete koji bi omogućili profitabilniju poljoprivrednu proizvodnju i pojačano iskorištavanje raznih prirodnih resursa. S intenziviranjem ratarske proizvodnje uslijedio je i pojačan uzgoj novih kultura, a posebno masline i vinove loze. Gotovi ratarski proizvodi su u početku, uglavnom, korišteni za podmirivanje potreba stanovništva, čiji je život bio vezan uz poljoprivredna imanja. Međutim, kasnije, kako je poljoprivredna proizvodnja napredovala, tako su i povećavani viškovi pojedinih proizvoda. Isti su vrlo brzo postali predmetom razmjene na gradskim tržnicama. Zahvaljujući poljoprivrednim viškovima uslijedio je postepeni razvoj trgovine.

### **Izgradnja poljoprivrednih naselja**

S razvojem ekonomije počela su se graditi poljoprivredna naselja rustikalnog tipa. Sam termin vila u prijevodu znači raskošan graditeljski objekt. Postojale su dvije vrste takvih objekata: jednu su činili objekti koji su građeni u urbanim i rudarskim naseljima (vile urbane), a drugu objekti koji su podizani u ruralnim područjima (vile rustike). Vile urbane su, uglavnom, građene u sklopu manjih gradskih naselja. Njihova je namjena bila rezidencijalnog ili poslovnog karaktera. Tijekom vremena, kao prototip vila urbana, nastale su vile rustike koje su postale simbol seoskog poljoprivrednog naselja. One su po svom sadržaju i funkcionalnosti bile potpuno drugačije. Njihova je rasprostranjenost zavisila od više čimbenika. Najviše ih je bilo u predjelima kroz koje su prolazile važnije rimske ceste.

Usporedno s procesom urbanizacije i romanizacije bosanskohercegovačkih krajeva došlo je do formiranja poljoprivrednih imanja, i na njima

---

<sup>2</sup> Više o tome: E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, str. 101.-108.; isti autor, *Problemi ekonomskog razvitka u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije*, CBI, Sarajevo, 1967., str. 111.-139.; Đ. Basler, *Bazilika na Mogorjelu*, Naše starine, Sarajevo V/1958., str. 45.-62.

izgradnje poljoprivrednih naselja. Na širem području današnje Bosne i Hercegovine do danas je otkriveno preko stotinu objekata za koje bi se moglo reći da su pripadali nekim od tipova rimskih vila. Od spomenutog broja istraženo je svega 33 rustične i 5 urbanih cjelina. Dakle, i pored svih nastojanja, istraživanja o rasprostranjenosti, veličini i značaju rimskih vila još uvijek nisu dovedena do kraja. Čak, na pojedinim fundusima nisu ni započeta. S tim u vezi, pretpostavlja se da postoji još oko 70-ak lokaliteta na kojima se sa sigurnošću može tvrditi da su bile izgrađene vile rustike.<sup>3</sup> Njihova je gradnja imala višestruki značaj za bosanskohercegovačke prostore. Pouzdano se zna da je podizanje vila rustika utjecalo na intenzivnije provođenje kolonizacije, modernizaciju poljoprivredne proizvodnje, veći privredni razvoj i uvođenje novih tehnika gradnje u graditeljstvu.

Što se tiče porijekla rimskih vila poznato je da one pripadaju staroj italjskoj stambenoj tradiciji. Sam pojam vila odnosi se na tradicionalnu mediteransku kuću, u čijem sklopu su bili: središnje dvorište (atrium), bazen za sakupljanje kišnice i spremište za pitku vodu. Izgradnja vila u istočnom zaleđu Jadranskog mora je započeta neposredno nakon rimskog osvajanja ovih krajeva (kraj II. i u toku I. st. s. e.). Međutim, ta pojava je postala znatno raširenijom nakon sloma Batonovog ustanka (9. g. n. e.), a još više poslije uspješno provedene pacifikacije bosanskohercegovačkih krajeva.

Temeljitiom analizom rimskih vila izgrađenih na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, dolazimo do otkrića koja nam govore o brojnim razlikama u pogledu tipova vila, njihove veličine, lokacije, te broja zgrada koje su sačinjavale poljoprivredno naselje.

Kada je u pitanju prepoznatljivost i podjela rimskih vila, mora se uzeti u obzir nekoliko različitih čimbenika. Među prvim, i osnovnim, je njihova tipološka kategorizacija. Definiranje razlika među vilama je moguće na bazi lokacije, odnosno samog mjesta gradnje, zatim arhitektonskih rješenja, te na osnovu izbora terena za njihovo podizanje. Ovisno o odabiru lokacije gradnje ustanovljeni su sljedeći tipovi vila: vile rustike, suburbane i urbane vile. Kada su u pitanju arhitektonska rješenja vila, one se mogu podijeliti na: vile s prostorijama grupiranim oko središnjeg dvorišta, portikus i peristilne vile, te vile koje su bile izgrađene kombiniranjem navedenih tipova. Nadalje, jednako važan čimbenik za njihovu tipološku kategorizaciju predstavljao je teren na kojem su bile izgrađene. S tim u vezi postojala su tri tipa vila: one koje su bile podignute na ravnom terenu, zatim one koje su bile izgrađene na

---

<sup>3</sup> Opširnije o tome: E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, str. 79.-108.; V. Begović, I. Schrunck, *Rimske vile Istre i Dalmacije*, II. dio: tipologija vila, Zagreb, 2003. str. 95.-96.; Đ. Basler, *Kasnoantičko doba*, u knjizi *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, str. 309.-375.; isti autor, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, str. 29.-151.

povišenoj umjetnoj zaravni i vile terasastog tipa. Gradnja je vila uvijek prilagođavana izabranom terenu. Mjesto je gradnje vrlo brižljivo birano. Najčešće su, kao pogodne lokacije, izabrane duboke uvale ili blaga uzvišenja sa širokim vizurama i dobrim pregledom okoline.<sup>4</sup>

Vile koje su podizane na području današnje Bosne i Hercegovine su prošle gotovo isti razvojni put kao one koje su izgrađene na Apeninskom poluotoku. U početnoj fazi, uglavnom su građeni objekti manjih dimenzija. Međutim, kasnije oni su zamijenjeni velikim građevinskim kompleksima. Dodavanjem pojedinih sklopova postepeno je rastao i nivo njihovog luksuza. Kako je vrijeme odmicalo tako je i gradnja vila na bosanskohercegovačkim prostorima sve više prilagođavana okolnom pejzažu, poljoprivrednoj proizvodnji i luksuznim potrebama stanovništva.

### Rasprostranjenost naselja

Na širim prostorima današnje Bosne i Hercegovine otkriveni su brojni lokaliteti na kojima su otkriveni tragovi poljoprivrednih naselja. Na nekim od njih su, u novije vrijeme, obavljena detaljna iskopavanja. Međutim, poznavanje tih naselja nije ni blizu onog nivoa na kojem bi trebalo biti, pogotovo ako se imaju na umu činjenice koje nam govore da je poljoprivredna proizvodnja predstavljala jedno od osnovnih zanimanja ondašnjeg stanovništva. S razvojem poljoobrađivačke djelatnosti uslijedilo je pojačano podizanje poljoprivrednih naselja – vile rustike. Riječ je zapravo o jednostavnim građevinskim objektima s dvije ili tri prostorije bez nekih zapaženijih znakova njihove namjene i bez ukrasa. Vile rustike su vrlo brzo postale središta napredne zemljoradnje, a djelomično i stočarstva.

U posljednjim desetljećima prošlog stoljeća vršena su intenzivna iskopavanja vila rustika. Njihovi su tragovi otkriveni u Višićima i Mogorjelu kod Čapljine,<sup>5</sup> u dolini donjeg toka rijeke Neretve, u Proboju kod Ljubuškog,<sup>6</sup> u Lisičićima i Čelebićima kod Konjica,<sup>7</sup> na lokalitetu Rankovići kod Travnika,<sup>8</sup> na Stupu u Sarajevskom polju, na Ilidži, u Hrasnici kod Ilidže,<sup>9</sup> u

---

<sup>4</sup> V. Begović, I. Schrunck, *Rimske vile Istre i Dalmacije*, I. dio: pregled lokaliteta, Zagreb, 2002. str. 97.-100.

<sup>5</sup> Đ. Basler, *Bazilika na Mogorjelu*, str. 45.-62.; I. Čremošnik, *Rimska vila u Višićima*, GZM, Sarajevo XX/1965., str. 127.-147.

<sup>6</sup> E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, str. 79.-101.

<sup>7</sup> I. Čremošnik, *Nova antička istraživanja kod Konjica i Travnika*, GZM, Sarajevo X/1955, str. 107. i 122.

<sup>8</sup> Isto

<sup>9</sup> G. Čremošnik, *Nalazi iz rimskog doba na Stupu kod Sarajeva*, GZM, Sarajevo XLII/1930., knj. 2, str. 211.-225.

Plješevici kod Rogatice, na ušću potoka Kosova kod Ustikoline, u Novom Šeheru kod Žepča<sup>10</sup> itd. Na spomenutim su lokalitetima pronađene razne vrste nalaza. Oni su uglavnom bili međusobno dosta slični. Međutim, ima i onih koji su, zavisno od lokaliteta, bili posebni.

Sudeći prema raspoloživim nalazima nameće se zaključak da su postojale značajne razlike između pojedinih vila. Na njihovu su različitost utjecali sljedeći čimbenici: izbor lokacije, prirodne pogodnosti, poljoprivredne i druge alatke, stambeni i prateći objekti i drugo. Posebno zanimljiva vila je bila ona čiji su tragovi pronađeni u Mogorjelu kod Čapljine. Na njenim je ruševinama otkriven glavni objekt (palatium), koji se nalazio u samom središtu poljoprivrednog imanja. Po svojoj originalnosti ističe se i vila čiji su tragovi pronađeni u Proboju kod Ljubuškog.<sup>11</sup> Riječ je o brojnim primjercima jedinstvenog poljoprivrednog oruđa. Sličnu situaciju imamo i u Stupu kod Sarajeva, gdje su iskopani temelji velike rimske zgrade u kojoj je, vjerojatno, bio zaposlen veći broj radnika. Zgrada je imala svoju radionicu za popravke i proizvodnju poljoprivrednih alatki.

Ravničarski su krajevi u sjevernoj i sjeveroistočnoj Bosni predstavljali izuzetno pogodno tlo za intenzivniji razvoj poljoprivredne djelatnosti. Poseban utjecaj na njihov privredni preobražaj imali su prostrani panonski predjeli koji su tokom rimskog doba doživjeli puni ekonomski procvat. Oko Bijeljine i Janje<sup>12</sup> pronađeni su sasvim rijetki tragovi rimskih poljoprivrednih naselja. Isti pripadaju gospodarskim objektima, koji su uglavnom građeni od tvrdih materijala. Nešto su veća iskapanja izvršena na lokalitetu vile rustike u Brodci kod Biljeljine.<sup>13</sup> Iako se sa sigurnošću može tvrditi da su na gradačkom i brčanskom području postojala veća poljoprivredna dobra, zasad nema nikakvih graditeljskih ostataka rimskih naselja. Vjerojatno je riječ o manje kvalitetnim građevinskim materijalima i drugom načinu gradnje kuća. Naime, zbog udaljenosti od glavnih prometnica ondašnji stanovnici nisu bili u mogućnosti dopreмати potrebne tvrde građevinske materijale s drugih prostora. Zato su se, uglavnom, orijentirali na korištenje lokalnih materijala.

Na širem su području Lijeve Polje, duž rimske ceste Banjaluka-Bosanska Gradiška, također, sačuvani tragovi naselja tipa vila rustika. S tim u vezi, Patsch navodi da se u Donjim Podgracima nalazilo veće poljoprivredno dobro i da je na njemu bila izgrađena vila rustika, koja je pripadala

---

<sup>10</sup> T. Dragičević, *Ruševine rimskih kuća u Novom Šeheru*, GZM, Sarajevo VIII/1896., knj. 3-4, str. 423.-427.

<sup>11</sup> I. Bojanovski, *Gračine, Ljubuški-rimski vojni logor*, Arheološki pregled, XXII/1981., str. 63.-66.

<sup>12</sup> I. Čremošnik, *Arheološka istraživanja u Brodci*, ČIG, Tuzla, 1957., knj. 1, str. 127.-150.

<sup>13</sup> Isto.

izvjesnom veleposjedniku iz Sirmijuma. Vila datira iz ranog carskog doba. Nalazi rimskih zgrada koji su pronađeni u mjestu Strupnić (Livanjsko Polje)<sup>14</sup>, pretpostavlja se, pripadaju gospodarskim objektima nekog od obližnjih fundusa.

Zasad je utvrđeno da su i na području bihačkog kraja postojala manja ili veća poljoprivredna imanja i da su na njima bile izgrađene vile rustike. Tragovi jednog takvog naselja su pronađeni u Založju, nadomak Bihaća. Također su i na lokalitetu Ljusina kod Otoke (blizu Bosanske Krupe) otkriveni izvjesni ostaci veće vile rustike.

Kod istraživanja i obrade vila rustika moraju se uzeti u obzir sve relevantne činjenice, a prije svih one koje se odnose na vrste i tipove vila, njihovu veličinu i broj zgrada, njihov raspored, građevinski materijal i drugo. Što se tiče istraženosti poljoprivrednih naselja dosad su najviše istražene vile u Mogorjelu, Višićima, Lisičićima, Rankovićima i Čelebićima.

## Naselje u Mogorjelu

Vila u Mogorjelu spada u kategoriju objekata visoke arhitektonske i umjetničke vrijednosti. Prema Đ. Basleru, njena kulturno-historijska vrijednost je višestruka. Čine ju tri osnovne komponente: vrijeme, mjesto i način gradnje.<sup>15</sup> Vila u Mogorjelu je, pored ostalog, predstavljala jaku polaznu osnovu za budući privredni i svaki drugi razvoj rimske provincije Dalmacije. Osim toga, ona je u graditeljskom pogledu bila neka vrsta uvoda u arhitekturu ranog srednjeg vijeka.

Pet kilometara južnije od Čapljine, na brežuljku uz rukavac rijeke Neretve, pronađeni su tragovi velike utvrđene vile za koju se pretpostavlja da je izgrađena još u I. stoljeću n. e. Riječ je o prostoru na kojem je nepoznati doseljenik, italiskog porijekla, formirao veliki zemljišni posjed i na njemu podigao dva objekta: jedan za preradu poljoprivrednih proizvoda (vila rustika fructuaria),<sup>16</sup> a drugi za stanovanje (vila rustika habitatoria). Oba su objekta izgorjela u III. stoljeću. Ubrzo nakon toga imanje je, vjerojatno, prešlo iz privatnog u državno vlasništvo.

Vila u Mogorjelu je svojim izgledom podsjećala na izduženi pravokutnik dimenzija 102 x 86 metara. Kutovi i vrata velikog ogradnog zida su

---

<sup>14</sup> I. Bojanovski, *Livanjsko polje u kasnoantičko doba*, Zbornik, Arheološko društvo Bosne i Hercegovine I, Sarajevo, 1983., str. 179.-181.

<sup>15</sup> Đ. Basler, *Kasnoantičko doba*, u knjizi *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, str. 309.-375.; isti autor, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, str. 29.-151.

<sup>16</sup> I. Bojanovski, *Antička uljara na Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara*, NS XII, Sarajevo, 1969., str. 28.

bili dobro zaštićeni isturenim tornjevima čija je osnova bila kvadratnog oblika. Jedino je osnova tornja na istočnom uglu bila okruglog oblika. Toranj je bio nešto malo uvučen, vjerojatno, zbog blizine korita rijeke Neretve. Na jugozapadnom su zidu postojala vrata manjih dimenzija. Ista su bila zaštićena s jednim četvrtastim tornjem. Imajući u vidu dimenzije vrata i mjesto na kojem su bila postavljena, za pretpostaviti je da su bila u funkciji tajnog izlaza. Sva su ostala vrata bila i široka i visoka. Činila su ih dva masivna krila. Sjeverna vrata (porta decumana) bila su ukrašena s dva ortostata u obliku cippusa (kamenih ploča kockastog oblika), s prikazom akanta (biljke oštro izrezanih rebrastih listova) na jednom i vinove loze na drugom bloku. Iako su bila slična sjevernom ulazu, istočna i zapadna vrata (porta principalis) nisu imala ukrašene ortostate. Pored svakih vrata su postojale stepenice koje su vodile do grudobrana. Na sjevernom su uglu utvrđenja također postojale zidane stepenice. Vila je bila koncipirana kao refugij (utočište, sklonište, zaklon itd.). U njoj su unutrašnjosti, uz perimetralne zidove, bile izgrađene brojne prostorije za smještaj radnika, ostave za alatke i poljoprivredne proizvode. Ispred ovih prostorija pružao se prostrani i natkriveni trijem koji se oslanjao na zidane stubove.

Na početku IV. stoljeća, na ruševinama zgrada za stanovanje izgrađen je novi dobro utvrđeni objekt u čijem se središtu nalazila vila rustika, koja danas čini glavninu spomeničkog kompleksa. Vila u Mogorjelu je, pored ostalog, služila za snabdijevanje grada Narone (današnji Vid kod Metkovića). Međutim, na početku V. stoljeća vila je nestala u velikom požaru. Između 401. i 403. godine Mogorjelo su zaposjeli Vizigoti. S njihovim dolaskom život zatečenog stanovništva se iz temelja promijenio. Masovna su ubijanja, pljačkanja i uništavanja materijalnih dobara, od strane Vizigota, bila svakodnevna pojava.

Oko sredine V. stoljeća, na mjestu razrušene bazilike izgrađene su dvije nove crkve. Usporedno s tim, izvršena je i adaptacija objekata koji su služili za stanovanje i vođenje tekućih poslova na imanju.

U sklopu ekonomskog dijela vile izvršene su manje prepravke na napravama za vino i ulje, mlinu i pekari, i iste su uklopljene u novu građevinu. Danas postoje samo temelji istočnog dijela te vile, dok je zapadni dio iskrčen u vrijeme iskopavanja K. Patscha. Vili pripadaju i četiri velika kanala koja su služila za odvod otpadnih voda. Dok je jedan kanal vodio prema rijeci Neretvi, dotle su ostala tri bila usmjerena prema obližnjoj livadi, na kojoj je još u I. stoljeću bio izgrađen stambeni objekt s piscinom (rezervoarima za vodu, kupalištima i bazenom) i instalacijama za centralno grijanje.

Glavni objekt vile u Mogorjelu činila je raskošna palača.<sup>17</sup> Ista je bila

---

<sup>17</sup> Đ. Basler, *Bazilika na Mogorjelu*, str. 45.-62.

smještena u južnom dijelu vile. Palača je bila postavljena izvan središnjeg dijela kompleksa, odnosno nešto bliže istočnom perimetralnom zidu. Ona se sastojala od niza prostorija koje su u pravcu sjevera bile povezane s trijemom.

S vanjske su strane krajnjih prostorija bila izbočena krila. U njima su postojale stepenice koje su povezivale prizemlje s katom. Prostorije na katu bile su luksuzno uređene. Njihovi su podovi bili prekriveni mozaicima, a zidovi lažnim mramornim kamenom. Stubovi trijema na katu izgrađeni su u korinskom stilu. Za njihovu je gradnju korišten korčulanski kamen. Kapiteli su bili ukrašeni oštrijim rubovima akantovog lišća i nosačima isturenim na uglovima. Način podizanja objekata, ugrađeni materijali i raspored prostorija predstavljaju osnovu za definiranje gradnje u doba cara Dioklecijana. Još tada se osjećao pojačan graditeljski utjecaj istočnog dijela Rimskog Carstva. Svojim izgledom, mogorjelska je palača podsjećala na tip vile čiju osobnost čine portici i rizaliti na uglovima.

Oko polovine V. stoljeća, unutar vile su, gotovo istovremeno, izgrađene dvije crkve. Prvo je sagrađena sjeverna bazilika, a potom i južna. Crkve su dijelom bile utemeljene na ruševinama rimske stambene zgrade iz I. stoljeća. Sjeverna je bazilika bila nešto kompleksnija i šira. Ona se u dužinu protezala 21,4, a u širinu 14 metara. Uz njen su istočni zid naknadno ozidane tri grobnice na svod. Tu je pronađen i sarkofag.

Što se tiče tehnike gradnje uočena su dva načina: prvi je opus incertum, koji je karakterističan za kasnoantičko razdoblje, a drugi opus mixtum, u kojem je poprilično primjetan istočnjački utjecaj.

U VI. stoljeću izvršeni su pozamašni radovi na obnavljanju i stavljanju u funkciju ove vile. Osim popravaka razrušenih vanjskih dijelova, urađeni su novi pregradni zidovi, popravljeni ogradni zidovi, te izvršene popravci i prepravke na pojedinim vratima. Neka su vrata potpuno zazidana.

## Naselje u Višićima

Duž donjeg toka rijeke Neretve otkriveni su brojni lokaliteti poljoprivrednih imanja iz rimskog perioda. Među najvažnijim je lokalitet *Kučišta*, otkriven u selu Višićima kod Čapljine.<sup>18</sup> Riječ je o prostranom zemljišnom kompleksu koji je, po svemu sudeći, bio veoma gusto naseljen. Plodnost zemljišta, blizina Narone, te jaka romanizacija zatečenog stanovništva osnovni su čimbenici koji su utjecali na izraženu naseljenost ovog kraja. Vila u Višićima je, vjerojatno, izgrađena u I. stoljeću n. e. Upravo tada, taj je kraj

---

<sup>18</sup> I. Čremošnik, *Rimska vila u Višićima*, str. 127.-147.

pogođen najvećim valom naseljavanja stranih kolonizatora. Sudeći prema raspoloživim podacima vila je pripadala jednoj, zasada nepoznatoj, obitelji italskog porijekla. Dosta upečatljive potvrde o tome nalazimo u njenoj arhitekturi. Skoro u cijelosti je bila izgrađena po uzoru na italski način gradnje. Pored svih nedaća i teškoća, koje su s vremena na vrijeme potresale Rimsko Carstvo, vila u Višićima se održala sve do kraja IV. stoljeća.

Pronađeni tragovi vile otkrivaju nam da ju je sačinjavalo više objekata različite namjene. Njen su središnji prostor zauzimale zgrade za stanovanje. Na njih su se nastavljali ostali objekti, koji su međusobno bili povezani u nekoliko zasebnih cjelina. Unutar svake cjeline postojao je slobodan prostor, odnosno dvorište vile. Ovisno o namjeni, otkriveni su objekti bili podijeljeni u četiri kategorije. Prvu su kategoriju objekata činile prostorije koje su bile smještene oko peći za opeku. Drugoj je kategoriji pripadala samo jedna zasebna zgrada, okružena dvorištem. Na nju su se nastavljale treća i četvrta kategorija objekata. U sklopu su treće kategorije bile prostorije s hipokaustom, radionicama za različite namjene i slobodnim prostorom. Na kraju, četvrti, glavni dio vile činile su jedna duga i dvije kraće zgrade. Zgrade su bile raspoređene u obliku slova "U". Osim što su bile međusobno spojene, one su također bile povezane s dvorištem i trijemom. U dugoj je zgradi, vjerojatno, bilo smješteno kupalište. Zajednička karakteristika svih ovih objekata je njihova bogata oprema. Između zgrada je postojao slobodan prostor četvrtastog oblika. Cjeloviti prikaz ove grupe zgrada još se ne može dati, jer još uvijek nije ispitan njihov istočni dio. Periferija tog kompleksa bila je ograđena debelim kamenim zidom.

Objekti vile u Višićima<sup>19</sup> bili su pravilno postavljeni u pravcu jugo-istok-sjeverozapad. Što se tiče arhitekture zgrada, težilo se za pravilnošću i simetrijom. Međutim, kada je u pitanju cjelovita slika kompleksa, uključujući i dvorišne prostore, primjetna su izvjesna odstupanja od pravilnog i simetričnog rasporeda. Zidovi su prostorija na pojedinim mjestima skretali od osnovnog pravca glavnih zgrada. Na to su svakako utjecale praktične potrebe imanja. U samom rasporedu i obliku zgrada bila je prisutna velika sloboda. Zbog toga se gotovo i ne mogu naći dvije iste ili slične osnove ovih velikih i luksuzno uređenih objekata.

Osnovne karakteristike tih objekata mogu se definirati samo na bazi očuvanih građevinskih ostataka, ili pak nalaza druge vrste, koji su pronađeni na mjestu objekata. Analizom arheoloških ostataka moguće je utvrditi namjenu i funkciju pojedinih zgrada, odnosno njihovih prostorija. Imajući u vidu činjenice koje nam govore da su periferni zidovi na pojedinim zgradama u

---

<sup>19</sup> Isto.

dobroj mjeri razneseni, arhitektura ove vile će, vjerojatno, zauvijek ostati nedovoljno razjašnjena.

Zidovi su tih objekata građeni od opeke, a temelji od kamenih oblutaka. Njihova širina obično je iznosila oko 50 cm. Šupljina između dva reda oblutaka bila je popunjena smjesom šljunka i maltera.

Prvi je objekt bio fizički odvojen od drugog. Njih je razdvajalo dvorište. Zavisno od namjene prostorije, u prvom su objektu bile podijeljene na dvije grupe: južnu i sjevernu. Između njih je postojala peć za opeku. U nekim od prostorija su pronađeni crvenkasti i žućkasti ostaci nedopečenih grumenova gline, što nam govori da je ova grupa prostorija služila kao radionica za izradu glinenih proizvoda. U prostoriji na sjevernom dijelu objekta pronađeno je mnoštvo otpadnih keramičkih ostataka, koji su, po svoj prilici, predstavljali odlagalište keramičkih radionica. Prostorija do nje je, vjerojatno, služila kao ostava za amfore u kojima je držano maslinovo ulje i vino.

Središnje je mjesto u prvom objektu zauzimala peć za pečenje opeke. Ona je bila četvrtastog oblika. Njene su dimenzije iznosile 10 metara u dužinu i 5 metara u širinu. U njenom donjem, središnjem dijelu protezao se jedan uzdužni kanal širine oko 50 i visine oko 30 cm, sa šest poprečnih manjih užih kanala. Od peći su sačuvane samo njene substrukcije. Potvrde, da su se u toj peći proizvodili opekarski proizvodi pružaju nam dva velika grumena slijepljenih nepečenih krovnih opeka. Tome treba dodati i brojne glinene ostatke, koji su pronađeni u neposrednoj blizini peći. Oko same peći nisu nađeni nikakvi tragovi gotovih opeka. S obzirom da je gornji dio peći potpuno raznesen ostaje nejasno da li je ona služila i za pečenje keramike. Međutim, mogućnost da je i u istočnim prostorijama postojala peć za keramiku, nije sasvim isključena.

Glavni dio drugog objekta činila je zgrada s peristilom. Ona je bila izgrađena u obliku kvadrata s uobičajenim rasporedom prostorija poredanih oko središnjeg vrta. U sklopu objekta otkriven je po jedan red prostorija na istočnoj i zapadnoj, te dva reda na sjevernoj strani. Na fasadi s južne i sjeverne strane zgrade otkriven je uzak trijem (portikus). Sudeći prema raspoloživim nalazima, južna je fasada bila obložena sitnim prizmatičkim opekama – "opus reticulatum". Slobodni je prostor ispred zgrade bio skoro kvadratnog oblika. Njegove su dimenzije bile 13 x 14 metara. Kako nisu pronađeni nikakvi tragovi stepenica, pretpostavlja se da je taj prostor služio kao vrt.

Oko vrta su pronađeni ostaci trijema, čija je osnova bila izgrađena od debelog pješčanog zida visine 30 do 40 cm. Završni dio zida izgrađen je od sitno istucane i dobro nabijene opeke. Prostorije su za stanovanje bile bogato ukrašene i pravilno raspoređene oko vrta. Njihovi podovi su uglavnom bili prekriveni mozaicima, dok su zidove ukrašavale razni slikarski motivi. Donji

je dio zidova bio obložen mramornim pločama. Među najvrjednije ostatke stambenih prostorija spadaju mozaici, koji su znatno bolje očuvani u odnosu na zidne slikarske motive. U arhitekturi tog objekta vidljiva je čežnja za simetrijom. U središtu zgrade nalazio se tzv. triclinium, kojeg su ukrašavali mozaici s izuzetno raskošnim motivima. Imajući u vidu njegovu veličinu i središnji položaj, te bogatu opremu, pretpostavlja se da je to bilo glavno mjesto za boravak, objede i gozbe. Simetričnost istočnih i zapadnih prostorija tog objekta su djelomično narušavale male prostorije koje su bile naslonjene na zapadnu stranu zgrade. One su bile bogato ukrašene i raskošno opremljene, a služile su kao reprezentativne prostorije.

Zgrada s hipokaustom, također, je bila četvrtastog oblika.<sup>20</sup> Nju su činile prostorije za stanovanje. S njene bočne strane nalazile su se tri manje prostorije. Njihova funkcija još uvijek nije jasno definirana. Podnice prostorija u trećem objektu su više stradale nego li u drugom. Njihov je nivo bio nešto viši u odnosu nivo podnica u objektu dva. To je, vjerojatno, jedan od osnovnih razloga zbog kojeg nije sačuvana niti jedna podnica na stubićima. Nešto su bolje očuvane substrukcije hipokaustnih prostorija. One su bile međusobno povezane s jednim kanalom kroz koji je prolazio topli zrak. Sudeći po hipokaustu i njegovoj opremi, te mozaicima i zidnom slikarstvu, ta je zgrada također mogla služiti samo za stanovanje. To potvrđuje i način konstrukcije hipokausta. Njegova arhitektura odgovara trećoj fazi gradnje hipokausta. Sama zgrada, njeno dvorište i bunar koji je bio kvadratnog oblika čini jednu zasebnu cjelinu. Prostorije koje su bile smještene uz zapadnu stranu dvorišta, zajedno s onim koje su se nalazile unutar samog dvorišta, služile su za potrebe stanovnika vile. U tim prostorijama nisu nađeni nikakvi tragovi podnica. Jedino je u prostoriji s bunarom, ispod gomile otpadaka keramike, pronađena samo jedna podnica.

Glavni dio četvrtog objekta činila je stambena zgrada na čijim je ruševinama pronađen bogati kameni namještaj. Zgrada se nalazila u sklopu kompleksa drugih zgrada koje su bile uredno raspoređene i s tri strane okrenute prema dvorišnom prostoru. Njih je, s unutarnje strane dvorišta, spajao trijem. Glavna je zgrada bila povezana s nizom manjih prostorija drugog objekta. Zidovi su njenih prostorija bili nešto slabiji u odnosu na zidove drugih zgrada. Osim sjevernog zida koji je bio uobičajene širine, ostali zidovi su bili široki između 20 i 30 cm. Sudeći prema njihovoj konstrukciji, nalazima fragmenata amfora, keramike, te kamenih posuda za tucanje školjki nameće se zaključak da su to mogle biti ostave.

Neke su od prostorija u sklopu glavne zgrade četvrtog objekta korištene u kupališne svrhe. Najočitije potvrde o postojanju takvih prostorija pru-

---

<sup>20</sup> Isto, str. 156.-177.

žaju nam tragovi instalacija za vodu te njihova arhitektonska rješenja. U sklopu tih prostorija dvije su bile posebno zanimljive. Njihove su dimenzije bile značajno veće u odnosu na sve druge prostorije. S obzirom da unutar zgrade nisu nađeni nikakvi tragovi ložišta, nameće se zaključak da je ono bilo negdje izvan zgrade.

Zidovi su prostorija bili obojeni u crvenu boju. Potvrde o tome nalazimo u ostacima zidnog slikarstva, koji su otkriveni na nekoliko fragmenata zidova. Arhitektonsko rješenje zgrada četvrtog objekta otkriva nam veliku sličnost sa zgradama drugih rimskih toplica, a posebno sa zgradom kupališta u vili Sette Bassi koja se nalazila u blizini Rima. Ista je nešto malo veća i posjeduje više sporednih prostorija.

Zapadna i sjeverna grupa prostorija četvrtog objekta još uvijek nije dovoljno ispitana. Zato i ne postoji jasna slika o sjevernoj grupi zgrada. Probnim iskopavanjima otkriveni su dijelovi zidova, koji samo djelomično upućuju na cjelovit izgled zapadne zgrade, a donekle i sjeverozapadnog ugla sjeverne zgrade. Zbog loših terenskih uvjeta, daljnja su istraživanja davno prije obustavljena. Međutim, ako bi ona nekada i bila nastavljena, ipak se neće moći dobiti cjeloviti plan vile, jer su njenu istočnu stranu, u dobroj mjeri, uništili rijeka i izgradnja obližnjih kuća u koje su ugrađene značajne količine kamena s toga lokaliteta.

## Naselje u Lisičićima

U toku istraživanja antičkih lokaliteta, na području Konjica, također su otkriveni tragovi zgrada iz antičkog perioda. Nešto su bolje očuvani nalazi koji su pronađeni na desnoj obali rijeke Neretve. Najpoznatiji lokalitet rimskog naselja pronađen je u Lisičićima.<sup>21</sup> Na samom početku probnih iskopavanja nađeni su tragovi zidova, zidnog slikarstva i betonskih podnica. Prateći zidove otkriven je kompleks zgrade, koja je bila četvrtastog oblika. Njena sjeverna, a djelomično i istočna strana, bile su prilično dobro očuvane. Međutim, ostali su zidovi bili potpuno razneseni. Na sjeverni zid zgrade naslanjali su se zidovi koji su vodili dalje u pravcu sjevera. Na osnovu istih može se pretpostaviti da je zgrada zahvaćala još jedan dio prostora, ili da je možda na toj strani bio trijem (portikus). Prostor ispred istočnog zida bio je prekriven riječnim kamenim oblucima. On se dalje pružao prema velikoj gromadi kamena, ispod koje je pronađena gospodarska zgrada. Prekriveni prostor je, vjerovatno, služio kao prolaz od kuće prema gospodarskoj zgradi.

---

<sup>21</sup> Isto, str. 110.-111.; Đ. Basler, *Dolina Neretve od Konjica do Rame*, GZM, Sarajevo X/1955., str. 219.-229.

Zgrada je za stanovanje bila smještena na terenu koji se blago uzdizao od Neretve prema današnjoj željezničkoj pruzi. Nagib je terena dobro iskorišten za prostorije hipokaustaka, koje su bile nešto dublje ukopane. Zahvaljujući gomili nabacanog kamena u sjeverozapadnom uglu zgrade, jedna prostorija je bila sačuvana skoro u cijelosti. U istoj toj gromadi nađeni su tragovi grube keramike, mlinskog kamena i jedan veći kameni oblutak na koji se naslanjao drveni stub koji je nosio krov trijema.

Promatrano s arhitektonskog stajališta, ta je zgrada bila pravokutnog oblika, dimenzija 16 x 20,3 m. Širina njenih zidova je varirala od 45 do 60 cm. Zgrada je bila podijeljena na nekoliko manjih, ali po veličini različitih prostorija koje su bile strogo simetrično raspoređene, što je rijetkost kod rimskih zgrada. Istočna je polovina zgrade bila podijeljena na niz manjih prostorija, dok su zapadnu činile dvije prostorije između kojih je postojala neka vrsta hodnika. Na osnovi pronađene keramike može se pretpostaviti da su to bile sobe za stanovanje. Kod svih prostorija očuvani su samo temeljni zidovi i to najviše 20 do 30 cm u visinu. Jedini izuzetak predstavljala je hipokaustna prostorija čiji su zidovi sačuvani čak i do jednoga metra u visinu. U zapadnom dijelu ove prostorije pronađen je 15 cm debeli sloj zemlje koji je bio pomiješan s pepelom, a u njenom istočnom dijelu otkriven je sloj crvene zemlje, u kojem su nađeni fragmenti opeke. Od kanala kroz koji je prolazio zrak za zagrijavanje prostorija sačuvan je samo njegov donji sloj. Isti je bio izgrađen od netesanog kamena. Njegova je osnova bila široka oko 80, a otvor oko 70 cm. U toj su prostoriji pronađene velike količine keramičkih ostataka.<sup>22</sup>

Posebno zanimljivu prostoriju činila je soba koja je stajala na stubićima isklesanim od vapna. Njeni su stubići bili nepravilnog, kvadratnog oblika, visine oko 50 cm, i u presjeku 15x15 cm. Razdaljina je između stubića iznosila od oko 30 do 40 cm. Oni su bili spojeni pločama od vapna, čija je debljina iznosila oko 10, dužina oko 70 i širina oko 50 cm. Između stubića su bile ugrađene opeke debljine 3 do 5 cm.

Oko tridesetak metara od ruševina zgrade za stanovanje nalazila se velika gomila kamenih oblutaka. Ispod nje su, u toku probnih iskopavanja, otkriveni temelji zgrade čije su dimenzije iznosile 16,3 x 10,7 metara. Debljina je zidova na pojedinim mjestima iznosila i do jednog metra. Zgrada je bila podijeljena na jednu veliku i jednu manju prostoriju. Na njenim uzdužnim stranama, zapadnoj i istočnoj, protezao se otvoreni trijem dužine 11,8 metara. Poprečni su zidovi trijema na zapadnoj strani u potpunosti sačuvani. Njihova je dužina iznosila 10 metara, a debljina između 50-60 cm. U prostorijama gospodarske zgrade nađen je veliki broj brončanih i željeznih

---

<sup>22</sup> Isto.

predmeta i manji broj keramičkih ostataka. Svi su ti nalazi po svom izgledu bili tipično rimski.<sup>23</sup>

Tragovi vile upućuju na zaključak da se radi o većem poljoprivrednom kompleksu. U njegovom su sklopu bile stambena kuća i gospodarska zgrada. One su međusobno bile fizički odvojene. Kuća za stanovanje bila je uređena po uzoru na gradske kuće. Potvrde o tome pružaju nam fragmentarni nalazi fresaka. Cjelovitu rekonstrukciju zgrade nije moguće utvrditi, jer su njeni temelji, na sjevernoj strani, gotovo u potpunosti uništeni. Promatrano s tipološkog aspekta ta zgrada spada u kategoriju zatvorenih, pravokutnih objekata, koji su česti u hladnijim krajevima rimske provincije Dalmacije. U zgradi su otkriveni ostaci hipokausta.

U sklopu ovog naselja pronađeni su tragovi temelja druge vile čije su dimenzije iznosile 11 x 9 metara. Riječ je o pravokutnoj građevini kod koje je najveći dio prostora zauzimala središnja prostorija. Oko nje su se, na sjevernoj i istočnoj strani, pružale uske i male prostorije. U sjevernom dijelu zapadnog kraja zgrade nalazila se jedna manja prostorija. U njoj je bio smješten hipokaust. Iz te prostorije je vodio kanal koji je služio za zagrijavanje drugih prostorija. On je bio širok i visok oko 50 cm. Kanal se pružao nešto dalje od središnjeg dijela zgrade.<sup>24</sup>

Istraživanja na vanjskim dijelovima zgrade pokazala su da je njen južni zid bio povezan sa zidom dužine od oko 30 metara, koji je zatvarao zapadnu stranu zgrade. Prostor uz zapadni zid bio je izgrađen od kamenih oblutaka i šljunka. Pored južnog zida otkrivena je grobnica u kojoj je pronađen metalni križ. Sjevernu je stranu zgrade, također, zatvarao zid dužine oko 60 metara. Na njega se naslanjao zid dužine oko 40 metara, koji je zatvarao istočnu stranu zgrade. Međutim, sudeći po ostacima ruševina, sasvim je moguće da je taj zid išao u dužinu još nekih 40 metara. Na njegovoj krajnjoj istočnoj strani otkriveni su ostaci pomoćnih zgrada. Okolo zgrade pružao se ogradni zid imanja, čija je konstrukcija bila identična s konstrukcijom zidova vile. Cijelom dužinom ogradnog zida pronađene su opeke. Na osnovu istih, nameće se zaključak da je na tom dijelu postojao trijem.

Što se tiče arheoloških nalaza, njih je sasvim malo. Osim nekoliko fragmentarnih ostataka keramike pronađena su i dva primjerka rimskog novca. Nešto su brojniji nalazi arhitekture. Međutim, oni su bili u prilično lošem stanju.

Po svojim dimenzijama, vila u Lisičićima pripadala je kategoriji manjih vila. Međutim, iako je ona zahvaćala samo onaj dio poljoprivrednog imanja koje se prostiralo unutar ogradnih zidova, ipak je zauzimala dovoljno

---

<sup>23</sup> Isto

<sup>24</sup> I. Čremošnik, *Dalja istraživanja u Lisičićima*, str. 143.

veliki prostor. Promatrano s tipološkog aspekta, za vilu u Lisičićima se ne može tvrditi da je bila jedina takve vrste na prostorima današnje Bosne i Hercegovine. Slična njoj otkrivena je i u Malom Mošunju.<sup>25</sup>

Malo istočnije od druge pronađeni su tragovi treće vile u Lisičićima. Na njenim razvalinama otkrivena je stambena zgrada koja je bila nepravilnog oblika. Ona je bila izgrađena na blagoj padini. Činile su je dvije veće i jedna manja prostorija, koje su bile poredane u nizu, jedna do druge. Ulaz u zgradu, širine 2 m, otkriven je na zidu istočne prostorije. Od stepenica su sačuvani samo dijelovi bočnih zidova. U ostatcima građevinskog materijala ispred ulaza pronađeni su brojni ostaci žutog pješčara, od kojeg su, vjerojatno, bile izgrađene stepenice.<sup>26</sup> Na mjestu istočne i srednje prostorije, koje su bile nešto veće, nisu otkriveni nikakvi tragovi poda. Zemlja između njihovih temelja bila je pomiješana s mnoštvom kamenih oblutaka. U temeljima sjevernih zidova zgrade pronađeni su uredno poredani kameni oblutci. Na toj strani nisu nađeni nikakvi ostaci zida, za razliku od njenog južnog dijela koji je na pojedinim mjestima sačuvan i do jednog metra u visinu. Nagib terena je bio poravnat s ostatcima građevinskog materijala i kamenim oblucima. U ostatcima su građevinskog materijala pronađeni ostatci brave i ključ.

U uglu koji je povezivao zapadnu prostoriju i sjeverni zid otkrivena je peć, koja je vjerojatno služila za zagrijavanje zgrade. Bila je izgrađena od ploča pješčara koje su međusobno bile povezane ilovačom. U neposrednoj blizini peći pronađen je oblatak s izbušenom rupom u sredini. Brojni nalazi komada ili čitavih opeka, pronađeni duž sjevernog ogradnog zida, otkrivaju nam da je na tom dijelu zgrade postojao trijem. Ispod trijema su, sudeći prema otkrivenim nalazima, vjerojatno, obavljani mnogi svakodnevni poslovi. Tu su još nađeni i fragmenti keramike, troske, te dio ručnog mlinskog kamena.<sup>27</sup>

Zapadni se ogradni zid imanja pružao u dužinu od oko 32, a južni 49,5 metara. Na južni se zid naslanjala zgrada čije su dimenzije bile 15,5 x 10,7 metara. Zgrada je bila uzdužno podijeljena na dvije zasebne prostorije. Njen se poprečni zid gubi prema istoku. Uz zapadni zid zgrade pronađeni su ostaci srpa i noža. Na osnovu raspoloživih nalaza, moguć je i zaključak da je riječ o gospodarskoj zgradi. Nasuprot nje nalazile su se prostorije za stanovanje.

Neposredno uz istočni ogradni zid otkriveni su brojni nalazi opeke. Međutim, prostor oko njega još uvijek nije dovoljno ispitan. Na sjevernoj

---

<sup>25</sup> Isto, str. 148.

<sup>26</sup> Isto, str. 149.-152.

<sup>27</sup> Isto

strani ogradnog zida nastavlja se zid koji je vodio prema zgradi. Mada se ne može sa sigurnošću tvrditi, pretpostavlja se da je na toj strani bio ulaz u zgradu. Tu je pronađena 80 cm široka kamena ploča, koja je s bočnih strana bila ograđena sa dva pješčara okomito prislonjena uz zid. Riječ je, vjerovatno o nekoj vrsti kućnog praga.

Sudeći prema dimenzijama zgrada i ograđenog prostora to je imanje bilo manje u odnosu na dva prethodna. Zgrade su se odlikovale svojom jednostavnošću i neobičnim rasporedom prostorija. U zgradi za stanovanje nisu pronađeni nikakvi tragovi hipokausta. Iako je tehnika gradnje potpuno odgovarala rimskoj, raspored je prostorija ipak bio bliži tipovima kuća autohtonog predrimskog stanovništva. Osim što je ta vila bila najmanja po svojim dimenzijama, bila je i najneuglednija kada je riječ o rimskoj arhitekturi. Međutim, značaj vile se ogleda u njenim ogradnim zidovima, koji nam daju cjelovitu sliku čitavog poljoprivrednog naselja.<sup>28</sup> Zahvaljujući kompletnoj rekonstrukciji njegovog plana postali su jasniji planovi drugih vila.

## Naselje u Rankovićima

Na lokalitetu Palačište, u Rankovićima kod Travnika, pronađeni su ostaci rimske vile. Lokalitet je dobio ime po ruševinama zgrada (palača),<sup>29</sup> koje su bile obrasle gustim šipražjem. Vila se nalazila u podnožju brežuljaka Kosa i Gradac, koje je razdvajao mali uski potok, čija je voda korištena u svrhe toplica. Još u toku probnih iskopavanja otkriveni su ostaci zgrade, glinenih cijevi za grijanje, rimskih opeka, životinjskih zubi i kostiju, te željezne troske.

Kasnijim sistematskim iskopavanjima na potezu između željezničke pruge i brežuljka Kosa pronađeni su nalazi koji upućuju na zaključak da je na tom lokalitetu postojao veliki kompleks zgrada. Ispod prve gromade nađeni su ostaci rimskog kupališta, dok su druge dvije gromade prekrivale jednu stambenu zgradu.<sup>30</sup> Zgrada dimenzija 16x12 metara je imala četiri prostorije i to dvije većih i dvije manjih dimenzija. Jedna je manja prostorija bila u obliku polukružne apside. Inače, cijela zgrada je ležala na blagoj padini, u podnožju brežuljka Kosa. Sama je padina zgodno iskorištena za izgradnju hipokausta.

Dok su zidovi zgrade bili dobro očuvani, njena je unutrašnjost skoro u potpunosti stradala. Od svih prostorija najviše je bila oštećena unutrašnjost jedne male prostorije, čije su dimenzije iznosile 3,5 x 3,5 metra. Njeni su

---

<sup>28</sup> Isto, str. 154.

<sup>29</sup> I. Čremošnik, *Nova antička istraživanja kod Konjica i Travnika*, str. 122.

zidovi bili djelomično očuvani i to samo njihov donji dio. Slična je situacija bila i s ulazom u zgradu, koji je otkriven na njenom južnom dijelu. Dovratnici i obloge na ulazu bili su, također, uništeni. Tijekom vremena, mještani okolnih naselja raznijeli su i najsitnije komade opeke. Od hipokausta nije ostalo ništa.

Nešto je veća visina zidova bila očuvana u prostoriji koja se naslanjala na prostoriju sa stubićima. Na jednom od tih zidova otkriven je uzak otvor koji je, vjerojatno, služio kao kanal kroz koji je strujao topao zrak. Pronađeni ostaci gareži i crvene zemlje otkrivaju nam da je tu bila peć za zagrijavanje zgrade.<sup>31</sup> Na tu se prostoriju naslanjala prostorija na stubićima, u kojoj se nalazila kupaonica, tzv. "caldarium." Kanalom za zagrijavanje, širine 65 cm, kupališna je prostorija bila povezana s prostorijom na sjeveru i vratima, širine jedan metar, na jugu zgrade.

Uz caldarium je ležala druga velika prostorija. Ona je bila povezana s polukružnom prostorijom u sklopu koje su otkriveni tragovi vrata širine jedan metar. Prag vrata na apsidalnoj prostoriji bio je podignut nekih 55 cm od razine podnice. Podloga u apsidalnoj prostoriji bila je pomiješana s opekama. Iz velike prostorije, koja je u sredini imala okrugli bazen, dubok 1,2 metra, provedena je voda u apsidalnu prostoriju. Obje su prostorije služile kao hladne kupaonice. Od cijevi za vodu nije sačuvano ništa. Nešto bolje, u odnosu na ostale prostorije, bio je očuvan polukružni bazen. U njemu su pronađeni tragovi kamenih podnica obojenih u crvenu boju. Uz pregradni zid, kojim je kupaonica bila odvojena od velike prostorije, nalazila se neka vrsta klupice. Ista je mogla biti korištena kao stepenište ili mjesto za sjedenje. Klupica je napravljena od opeke i vapna. Visina i širina klupice su iznosile oko 23 cm. Njezin je gornji sloj bio prekriven pločama od muljike, veličine 57x28x7 cm.

Naknadnim iskopavanjima otkriveni su temelji četvrtaste zgrade u čijem sklopu su bile tri prostorije i jedan dugi hodnik. Dimenzije su zgrade iznosile 23x13 metara. Vanjski je zid hodnika ostao sačuvan samo na uglovima zgrade, i to do oko 5 metara u dužinu. U zidu hodnika, ispred stepeništa, otkrivena su velika vrata. Na osnovu istih, nameće se zaključak da je donji dio hodnika bio zatvoren. Na južnom kraju hodnika su pronađeni dobro očuvani temelji peći koja je zauzimala skoro cijeli ugao. Njeni su temelji bili izgrađeni od kamenih ploča nepravilnog oblika. U sjevernom uglu hodnika otkriveno je polukružno stepenište dužine od oko 5,5 i visine 1,4 metra, koje je vodilo u gornje prostorije. Ispred stepeništa nalazio se ulaz širok 2 metra. Na svakom zavoju stepeništa nalazila su se po tri stepenice,

---

<sup>31</sup> Isto, str. 123.

napravljenе od muljike.<sup>32</sup>

Za razliku od čeonih, temeljnih zidova zgrade, koji su samo djelomično sačuvani, njeni bočni temelji su zbog nagiba terena bili bolje ukopani i, vjerojatno, zbog toga i bolje očuvani. Zidovi su zgrade također bili napravljeni od kamenih ploča i riječnih oblutaka koji su s čeine strane bili oklesani. Debljina zidova po dužini iznosila je oko 70, a poprečno oko 60 cm. Zgrada je imala i suterenske prostorije.

Prostor unutar zgrade bio je nepravilno podijeljen na tri dijela. Prostorija do ulaza zauzimala je gotovo polovinu zgrade. Do nje se nalazila jedna uska, mala, a iza nje treća prostorija koja je bila skoro za polovicu manja od prve. U suterenu treće prostorije nađeni su fragmenti ukrašenih pilasterkapitela od muljike. Oni su bili nepravilno razbacani po cijelom podu. Iznad njih je bila gomila ostataka građevinskog materijala, čija je visina dosegala čak i do dva metra. Kako takvi fragmenti nisu pronađeni niti u jednoj drugoj prostoriji, može se povjerovati da joj i pripadaju, što nije neko strogo pravilo. Naime, isti su ti fragmenti mogli biti prebačeni iz neke druge prostorije. U prostoriji je s fragmentima nađeno nešto fine keramike, dok je u velikoj prostoriji pronađeno dosta ostataka grube keramike i mnogo željezne troske što upućuje na zaključak da je bila razvijena kućna radinost. U srednjoj, maloj prostoriji nađena je samo jedna šarka. Izvan zgrade nisu pronađeni nikakvi nalazi.

Zgrade su bile veoma oštećene. Djelomična je rekonstrukcija moguća samo na trećem objektu. Ostaci su ruševina bili raštrkani u pravcu zapada. Gotovo je ista situacija bila i s drugim objektom. Njega su činile dvije posebno zanimljive prostorije. Nešto dalje od drugog objekta, ispod puta za Dobričevo, pronađeni su ostaci prvog objekta. Od njega su, samo djelomično, očuvani ostaci istočnog dijela jedne velike prostorije. Potpuno odvojen, na sjevernoj strani, ležao je četvrti objekt.

Zidovi su prvog objekta samo djelomično očuvani i to na mjestu većih gromada zemlje, pomiješane s kamenom i raznim ostatcima drugog građevinskog materijala. Gromade su bile prekrivene zakržljanim drvećem i trnjem. Od zidova tog objekta najbolje je očuvan njegov sjeveroistočni ugao, na kojem su otkriveni tragovi velike prostorije. Fragmentarni nalazi keramike i amfora otkrivaju nam namjenu te prostorije. Mogla je služiti za svakodnevne potrebe domaćinstva.

U sklopu drugog objekta otkrivena je jedna velika prostorija. Na njenom podu, koji je bio izgrađen od estriha, pronađeni su fragmenti crvenih fresaka, fine rimske keramike i stakla. Sudeći prema raspoloživim nalazima, nameće se zaključak da se radi o prostoriji koja je bila u sastavu vile rustike i

---

<sup>32</sup> Isto, str. 126.

da je služila za stanovanje. Na njezin se zid nastavlja kompleks prostorija koje su bile okrenute prema istoku i jugu. Od te je zgrade ostao očuvan samo njezin sjeverni zid. Neke su od prostorija ležale na padini koja se blago spušta prema rijeci. Temelji su njihovih zidova mjestimično bili pojačani i do 25 cm u širinu. U jednoj od prostorija toga objekta nađeni su ostaci poljoprivrednog oruđa i troske, a u drugoj rijetki fragmenti posuđa.

Zgrada u sklopu trećeg objekta sastojala se od tri grupe prostorija. One su s tri strane: sjevera, juga i zapada zatvarale slobodan dvorišni prostor, koji je bio nepravilnog oblika. Zapadna grupa prostorija bila je postavljena malo ukoso u odnosu na južno i sjeverno krilo zgrade. Takav je njen izgled, vjerojatno, bio određen izgledom terena.

Na krajnjem sjeveru velikog građevinskog kompleksa, na udaljenosti nekih 30 do 40 metara od trećeg objekta, sačuvani su ostaci četvrtog objekta. Njega je činila samo jedna duga prostorija. U njenom su sjeveroistočnom uglu pronađeni tragovi zidanog ognjišta. Na ruševinama zgrade nađeni su ostaci podnica i nešto malo rimske keramike. Sudeći prema raspoloživim nalazima vjerojatno se radi o objektu manjih dimenzija.

Na osnovu ostataka temelja ne može se reći da je kompleks u Rankovićima pripadao nekom raskošnijem zdanju. Naprotiv, prije bi se moglo zaključiti da je on spadao u kategoriju manjih i skromnijih vila rustika. Vrijeme njene izgradnje je bez dodatnih istraživanja teško utvrditi. Sam stil gradnje odgovara rimskom načinu izgradnje vila. Jedino se ornamenti na kapitelu mogu podvesti pod rad nekog provincijskog majstora. Vila nije bila usamljena. U njoj su neposrednoj blizini pronađeni brojni ostaci ruševina zgrada koje su vjerojatno bile u funkciji pratećih objekata.

Što se tiče arhitekture zgrada ništa se pouzdano ne može reći. Od zidova su djelomično očuvani temelji i to najčešće samo najniži red kamena. Iz tih razloga nije točno precizirano mjesto na kojem su mogla biti ulazna vrata. Za svaku grupu prostorija postojao je zaseban ulaz iz dvorišta. Najbolje je očuvana bila osnova sjevernog krila zgrade. Međutim, iako su ostaci zidova sačuvani u temeljima, ipak nije dovoljno jasna istočna strana zgrade.

Zapadnu grupu prostorija činila je jedna veća i četiri manje prostorije. One su bile u prilično lošem stanju. Zbog toga i nije moguća njihova kompletna rekonstrukcija. Taj je kompleks zidom povezan sa sjevernim i južnim krakom zgrade. U prostoriji na sjeverozapadnom uglu zgrade nađeni su brojni fragmenti keramike, stakla, amfora, školjki i vodovodnih cijevi. Prema raspoloživim nalazima može se zaključiti da je taj dio zgrade služio za stanovanje. Pronađeni fragmenti stuba otkrivaju nam da je na ulazu u prostoriju postojao jedan mali trijem.

Na istočnoj strani zgrade pronađene su tri velike prostorije. Prema njihovim dimenzijama, pretpostavlja se da su korištene u gospodarske svrhe.

Na ulazu u svaku od prostorija otkriveni su ostaci trijema. Osim rijetkih fragmenata keramike i jednog nalaza veće kamene posude ljevkastog oblika, drugih ostataka nije bilo.

Najbolje očuvana zgrada, koja je otkrivena u sklopu trećeg objekta, omogućava nam da bar približno rekonstruiramo sliku ostalih zgrada. Svaka se zgrada sastojala od uskih i dugih krakova jednakih širina. U njima se obično nalazio jedan red velikih ili dva reda manjih prostorija. Krakovi zgrada zatvarali su dvorište. Takav tip zgrada ne može se podvesti pod nekakav poseban način gradnje vila rustika. Raspored zgrada oko dvorišta karakterističan je za vile rustike u mediteranskim krajevima.

Druga zajednička karakteristika tih zgrada sadržana je u međusobnoj povezanosti stambenih i gospodarskih prostorija. Prostorije su zapadnog i sjevernog krila, vjerojatno, služile za stanovanje, dok je istočno krilo, s velikim prostorijama, korišteno u gospodarske svrhe. Za te se zgrade ne može reći da su bile luksuzno opremljene. Potvrde o tome pružaju nam ostaci nekoliko jednostavnih fresaka. Promatrano pak s druge strane, takav je tip zgrada mnogo više odgovarao tipovima vila rustika koje su služile kao središta poljoprivredne djelatnosti. Dokaze o tome nalazimo u ostacima poljoprivrednog oruđa i velikih kamenih posuda koje su korištene za preradu poljoprivrednih proizvoda. Prema raspoloživim nalazima nameće se zaključak da je obrada zemlje bila primarno zanimanje. Međutim, tome treba pridodati i zanatsku djelatnost koja je svakako bila u funkciji poljoprivredne proizvodnje.

## Naselje u Čelebićima

Na lokalitetu u Čelebićima otkriven je samo jedan dio zgrade.<sup>33</sup> Riječ je o djelomično očuvanim temeljima i zidovima tri prostorije. Zidovi zgrade izgrađeni su od kamenih oblutaka i opeke, ali bez maltera kao vezivnog materijala. Njihova je debljina iznosila oko 60 cm. Pod zgrade nije sačuvan. Oko vanjske strane zidova pronađeno je mnoštvo fragmenata krovnih opeka od crvene i žute zemlje, što je inače rijetkost. Njihova je rekonstrukcija nemoguća, jer su u potpunosti izlomljeni. Na rijetkim nalazima tegula, debljine 4 cm, otkriveni su urezani znakovi u obliku koncentričnih krugova. Međutim, ni na jednom od njih nisu otkriveni tragovi tvorničkog žiga.

Na osnovu pronađenih ostataka da se zaključiti da su dimenzije zgrade u Čelebićima mogle biti oko 65 metara u dužinu i 45 metara u širinu. Imajući u vidu navedene dimenzije, nameće se zaključak da je riječ o vili

---

<sup>33</sup> Đ. Basler, *Dolina Neretve od Konjica do Rame*, str. 219.-229.; I. Čremošnik, *Nešto o antičkim naseljima u okolini Konjica*, GZM, Sarajevo IX/1954., str. 180.-182.

rustici, koja je u svom sklopu, osim prostorija za stanovanje, imala i nekoliko pomoćnih prostorija.

Glavnu su zgradu činile tri veće prostorije.<sup>34</sup> Prva je bila duga oko 17 metara. Na njenoj zapadnoj strani pronađeni su ostaci zida visokog oko pola metra, u koji je bila ugrađena opeka. Namjena te, ali i drugih prostorija ne može se točno utvrditi, jer su nalazi vrlo oskudni. Druga je prostorija bila nešto veća. Kod nje nedostaje dio južnog zida. Na ruševinama te prostorije pronađeni su ostaci glinenog posuđa i jedan fragment narukvice, koji po svojoj prilici vuče porijeklo iz kasnoantičkog razdoblja. Na drugu prostoriju nastavlja se treća. Polovina njenog istočnog zida nedostaje u cijelosti, dok je zapadni zid sačuvan, ali samo mjestimično, i to najviše do 75 cm u visinu. Izvan toga zida moralo je biti još prostorija. Na takav zaključak upućuje nas njen sjeverni pregradni zid koji se proteže izvan zapadnog zida.

### Materijali za gradnju

Kada su u pitanju rimska naselja, obično ih prepoznamo prema arhitekturi i brojnim ostatcima raznovrsnog građevinskog materijala. Među najčešće korištenim materijalima bili su: kamen, drvo te zidna i krovna opeka. Od posebne važnosti za istraživanje pojedinih objekata bila je pokrivena opeka (crijep). Naime, komadi crijepa uvijek su dobrodošli kod utvrđivanja veličine i položaja mnogih objekata u sklopu poljoprivrednih naselja. Potrebe za opekarskim proizvodima inicirale su njihovu pojačanu proizvodnju, a samim tim i zaživljavanje nove vrste zanatske djelatnosti. Usporedno s razvojem zanata, koji su bili vezani za graditeljstvo, razvijala se i proizvodnja opeke.

Za potrebe graditeljstva, u početku je isključivo korištena opeka iz uvoza. Međutim, kasnije je zamijenjena opekama iz domaćih ciglana. Uvozna je opeka najčešće bila porijeklom iz sjevernih krajeva Jadranskog mora. Do luka Narone i Salone distribuirana je morskim putovima. Za njenu daljnju distribuciju korištena je, jednim dijelom, rijeka Neretva, te postojeća cestovna mreža, drugim dijelom.

I prije rimske okupacije pojedine su prometnice korištene za dopremanje uvozne robe u hercegovačke krajeve. O tome nam svjedoče brojni nalazi keramičkih i drugih izrađevina koji su pronađeni na širem području oko Čapljine, Stoca i Posušja. Posebno važnu ulogu u trgovini između Hercegovine i mediteranskih krajeva odigrala je luka Narona. Zahvaljujući nje-

---

<sup>34</sup> Isto, E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, str. 101.-108.; Đ. Basler, *Dolina Neretve od Konjica do Rame*, GZM, Sarajevo X/1955., str. 219.-229.

nom posredovanju jedan je dio Hercegovine vrlo rano ostvario bliske kontakte s razvijenim zemljama mediteranskog svijeta.

Veoma upečatljivi tragovi uvozne opeke, koja pripada ranoj fazi Carstva, otkriveni su u dolinama rijeka Neretve, Trebižata i Bregave. Najviše je bila zastupljena figlina Pansiana koja je porijeklom iz okolice Trsta. Ta i još mnoge druge vrste opeke nađene su ne samo u ruševinama rimskih zgrada duž rijeke Neretve nego i na području Čapljine, Ljubuškog, Posušja, Stoca itd.

Kada je u pitanju domaća proizvodnja opeke, ona se javila nešto kasnije. Na radu u ciglanama, prvobitno su, bile angažirane rimske vojne jedinice koje su boravile na bosanskohercegovačkim prostorima. Kasnije, one su zamijenjene profesionalnom radnom snagom. Međutim, i nadalje je na područje Hercegovine i sjeverozapadne Bosne (Pounja) stizala uvozna opeka, ali, istina, ne iz sjevernih krajeva Jadrana nego iz primorskog dijela Dalmacije ili Siscije. U istočnoj i središnjoj Bosni pronađeni su brojni odlomci opeke, ali bez ikakvog žiga. Slična je situacija i na području Livanjskog i Glamočkog polja, te oko Jajca i Šipova.

Na području današnje Bosne i Hercegovini otkriveni su veoma upečatljivi tragovi ciglana iz rimskog doba.<sup>35</sup> Sudeći prema raspoloživim nalazima, ciglane su postojale u Mogorjelu kod Čapljine, Žitomislčićima kod Mostara, Potocima sjeverno od Mostara, Humcu kod Ljubuškog, Vučipolju blizu Imotskog, Grudama na Sovićkom polju, Eminovom selu na Duvanjskom polju, Bugojnu, Pijavicama kod Jajca, Todorovićima kod Donjeg Ribnika, Barlovcima i Ramićima sjeverno od Banja Luke, Velikoj Kladaši, Sarajevu, Lješanskom Polju kod Skelana<sup>36</sup> i drugdje. Ciglane su uglavnom bile izgrađene u krajevima koji su bili gusto naseljeni. Na njihovu izgradnju utjecali su razni čimbenici, a prije svega pojačana potreba za opekama među lokalnim stanovništvom, kvaliteta i raspoloživi potencijali opekarske zemlje, cestovna povezanost bosanskohercegovačkih prostora itd.

U graditeljstvu su, pored opekarskih proizvoda, korišteni i drugi građevinski materijali, a prije svih drvna građa i kamen. Ti su materijali najčešće korišteni za pokrivanje objekata. Međutim, u krajevima u kojima nisu postojale nikakve mogućnosti za nabavku opekarskih pokrivnih proizvoda (crijepa), niti kvalitetne zemlje za njihovu izradu, korišteni su kamen ili drvo. Kada su u pitanju ti materijali, na bosanskohercegovačkim prostorima bilo ih je u izobilju. Tamo gdje nisu pronađeni nikakvi, ili sasvim rijetki nalazi

---

<sup>35</sup> Đ. Basler, *Kasnoantičko doba*, u knjizi *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, str. 309.-375.; I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo, 1988., str. 343.-354.

<sup>36</sup> E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, str. 79.-108.

crijepa, jasno je da su zgrade ili kuće bile pokrivene drvnim materijalima ili kamenim pločama.

## **Zaključak**

Konačno učvršćivanje Rimljana (9. godine n. e.) na bosanskohercegovačkom prostoru označilo je početak jednog novog razdoblja u povijesti tih krajeva. Njihove su aktivnosti prvenstveno bile usmjerene u pravcu stvaranja uvjeta za oživljavanje i unapređenje privrede. U početku su najveću pažnju poklanjali pokretanju poljoprivredne proizvodnje. S tim u vezi Rimljani su inicirali stvaranje velikih poljoprivrednih imanja - fundusa. Naravno, to je bio proces dugog trajanja, ali on se na kraju isplatio, kako stranim kolonizatorima (uglavnom rimskim veteranima), tako i domaćem stanovništvu.

Tokom rimske vladavine došlo je do značajnog poljoprivrednog uspona bosanskohercegovačkog prostora. Potvrde o tome pružaju nam brojni tragovi velikih poljoprivrednih kompleksa, koji su u svojoj osnovi predstavljali prilično složene organizacijske jedinice. Neki su od njih imali i svog posebnog upravitelja. Kada je u pitanju struktura posjeda, imali su sve ono što je bilo potrebno za nesmetano funkcioniranje poljoprivredne, ali i stočarske djelatnosti.

Upravo tada, Rimsko je Carstvo ušlo u razdoblje svog najvećeg uspona. Na tom putu, za njega je, itekako, bilo važno uspostaviti čvrstu i stabilnu vlast na tim prostorima. Svjesni te činjenice, Rimljani su ulagali značajne napore u oživljavanje i unapređenje privrede. S tim u vezi, njihova je glavna orijentacija bila usmjerena na pokretanje poljoprivredne proizvodnje i podizanje životnog standarda ondašnjeg stanovništva bosanskohercegovačkog prostora.

Usporedno s uspostavljanjem vlasti, Rimljani su inicirali stvaranje velikih poljoprivrednih imanja – fundusa. Njihov je osnovni smisao bio da se čim prije pokrene ratarska proizvodnja.

S uspostavljanjem poljoprivrednih imanja, i njihovim jačanjem, uslijedilo je i podizanje poljoprivrednih naselja tipa vile rustike. Na širem prostoru današnje Bosne i Hercegovine otkriveno je nekoliko lokaliteta takvih naselja. Najznačajniji su: Mogorjelo i Višići kod Čapljine, Lisičići i Čelebići kod Konjica, Rankovići kod Travnika i drugi. Za njihovu su izgradnju upotrebljavane različite vrste materijala. Osim domaćih često su korišteni i materijali iz uvoza, a naročito opekarski proizvodi. Distribucija tih materijala išao je morskim putovima do luka Narone i Salone, a odatle cestama Salona-Argentaria, Salona-Servitium i Narona-Sarajevsko polje. U početku je uglav-

nom korištena uvozna opeka, međutim kasnije ona je zamijenjena opekam koja je bila proizvod domaćih ciglana.

Aktivnosti koje su obavljane u okviru vila rustika mogu se samo naslućivati, ali ne i sa sigurnošću potvrđivati. Svjedočanstva su o tome vrlo oskudna. Ipak, nalazi poljoprivrednog oruđa i velikih kamenih posuda za preradu poljoprivrednih proizvoda govore nam da su pojedine gospodarske prostorije bile u funkciji poljoprivredne djelatnosti.

Vile su rustike, uglavnom, podizane na mjestima koja su pružala najpovoljnije uvjete za poljoprivrednu proizvodnju. Jedan je dio vila bio smješten na neravnom i strmom terenu. Tako su se njihovi graditelji morali prilagođavati konfiguraciji tla.

Poljoprivredna su imanja, u sklopu kojih su zgrada za stanovanje i prateći gospodarski objekti okruženi velikim ogradnim zidom, otkrivena širom rimskih provincija Dalmacije i Panonije. Značajnu potporu u stvaranju velikih poljoprivrednih kompleksa na bosanskohercegovačkim prostorima pružale su rimske vlasti. Karakteristike tih imanja kao i njihov značaj za razvitak poljoprivredne djelatnosti nisu toliko poznati, mada je ono što se o njima zna dovoljan pokazatelj da je poljoprivredna proizvodnja zauzimala veoma važno mjesto u sustavu privređivanja ondašnjeg stanovništva bosanskohercegovačkih prostora. Uspostavljanje i razvitak poljoprivrednih imanja ovisilo je ne samo o prirodnim čimbenicima, kao što su plodno i prostrano zemljište i prirodna bogatstva, već i od samog njihovog položaja u odnosu na druga imanja i važnije prometnice.

Bez obzira na činjenicu da su vile rustike slabo istražene i da se iz oskudnih arheoloških nalaza ne može puno saznati o proizvodnji, načinu života, namjeni prostorija i alata, one ipak predstavljaju veoma važne kulturno povijesne spomenike, koji su u vrijeme antike bili izgrađeni na tlu današnje Bosne i Hercegovine. Prema tome, vile rustike, odnosno njihovi ostaci, u svakom su slučaju živi pečat jednog vremena i života na ovim prostorima.

**POVIJESNI ZBORNIK**  
**godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe**  
**br. 4, Osijek, 2009.**

*Nakladnik:*

Odsjek za povijest – Filozofski fakultet Osijek  
Udruga povjesničara Slavonije i Baranje

*Za nakladnika:*

Prof. dr. sc. Ivan Balta, predstojnik Odsjeka za povijest

*Uredništvo:*

Prof. dr. sc. Pavo Živković, Filozofski fakultet u Osijeku  
Prof. dr. sc. Ivan Balta, Filozofski fakultet u Osijeku  
Doc. dr. sc. Boško Marijan, Filozofski fakultet u Osijeku  
Prof. dr. sc. Mithad Kozličić, Sveučilište u Zadru  
Prof. dr. fra. Marko Karamatić, Franjevačka teologija Sarajevo  
Prof. dr. sc. Azem Kožar, Filozofski fakultet u Tuzli  
Prof. dr. sc. Márta Font, Bölcsészettudományi Kar Pécs  
Prof. dr. sc. Marta Dobrotková, Filozofická fakulta v Trnave

*Glavni i odgovorni urednik:*

Prof. dr. sc. Pavo Živković

*Tajnik uredništva:*

Dr. sc. Zlatko Đukić

*Lektor i korektor:*

Valentina Zovko, prof.

*Računalna obrada i prijelom:*

Ivan Nećak

*Prijevod sažetaka na engleski:*

Valentina Zovko, prof.

*Tisak:*

Tiskara Soldo, Vukovar

Naklada: 300 primjeraka